

EL TRACTAT DE LA PRIMACIA DE LA SEU DE TARRAGONA, DE JAUME CARESMAR

per Paul FREEDMAN

RESUM

Aquest és un estudi del tractat de Jaume Caresmar sobre la història de la primacia eclesiàstica tarragonina i, en particular, de la refutació de les pretensions d'una posició preeminent de Toledo. Una de les relativament poques obres sintètiques supervivents de Caresmar (1717-1791), el llibre, publicat pòstumament, defensa Tarragona a partir de l'antiguitat de la ciutat i no (a diferència de Toledo) de la dependència de l'hegemonia visigòtica o dels efectes de les conquestes islàmiques.

Paraules clau: Arquebisbat de Tarragona, arquebisbat de Toledo, Jaume Caresmar.

JAUME CARESMAR'S TREATISE ON THE PRIMACY OF TARRAGONA CATHEDRAL

ABSTRACT

This is a study of Jaume Caresmar's treatise on the history of the ecclesiastic primacy of Tarragona and, in particular, of his refutation of Toledo's pretensions of holding a pre-eminent position. One of Caresmar's (1717-1791) relatively few surviving synthetic works, this posthumously published book defends Tarragona on the basis of the city's antiquity and asserts that, as opposed to Toledo, its authority does not depend on Visigothic hegemony, for the effects of the Islamic conquests.

Keywords: Archdiocese of Tarragona, Archdiocese of Toledo, Jaume Caresmar.

És per a mi un honor i un plaer alhora poder contribuir a aquest número de la *Miscel·lània Litúrgica Catalana* d'homenatge al nostre estimat col·lega, el doctor Miquel dels Sants Gros i Pujol, a qui vaig conèixer el 1975, quan començava a treballar en la meua tesi doctoral a Vic. Com me n'he beneficiat, del seu saber, de la seva amistat i del seu encoratjament, al llarg de tots aquests decennis!

Jaume Caresmar (1717-1791), l'autor de nombroses obres molt mal conservades d'història eclesiàstica de Catalunya, era un canonge premonstratenc de l'anomenada «escola d'historiadors» de Bellpuig de les Avel·lanes. Caresmar era un aplicat transcriptor de documents – uns catorze mil registres de l'Arxiu Capítular de la Santa Església Catedral Basílica de Barcelona, per exemple – que dedicà molt de temps de la seva carrera a organitzar i salvaguardar arxius, sobretot els de Bellpuig i de la canònica agustiniana de Sant Pere d'Àger. Molt del que Caresmar escriví ha estat destruït o dispersat a causa de les vicissituds de guerra i confiscació, especialment com a resultat de la desamortització de 1835 i la subsegüent dispersió de llibres de Bellpuig. El que se'n conserva són unes quaranta-cinc obres, tot i que algunes d'aquestes no són més que col·leccions de notes, llistes i el que semblen preparacions de projectes no realitzats.¹

Caresmar acabà composicions de síntesi sobre temes relacionats amb la història de la Catalunya medieval, però moltes no es conserven. Dotze manuscrits s'enviaren a Madrid per a la seva publicació, però no solament això no s'acomplí mai, sinó que se'n perderen cinc, incloent-hi un tractat sobre la dominació àrab a Catalunya del 712 al 806 i un altre sobre la litúrgia visigòtica.² Entre les obres acabades i conservades de Caresmar hi ha un tractat sobre el dret superior de la seu arxiepiscopal de Tarragona contra la primacia eclesiàstica de Toledo sobre Hispània, *Historia de la controvertida primacia eclesiàstica entre la metròpoli de Toledo y la de Tarragona*. Escrit el 1781, era un dels llibres que suposadament s'havien de publicar

1. Vegeu una llista de les obres de Caresmar a Paul FREEDMAN, *The Splendor and Opulence of the Past: Studying the Middle Ages in Enlightenment Catalonia*, Ithaca (Nova York), Cornell University Press, 2023, ap. 1, p. 273-288.
2. Vegeu un inventari del que s'envià a Madrid a Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. 12, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 88-89. Villanueva confià la confecció de la llista a Joaquín Traggia, membre de la Real Academia de la Historia.

a Madrid.³ Se'n conserva un sol manuscrit, ara a la Biblioteca Pública de Tarragona, i la seva edició fou realitzada pel caputxí pare Martí (el nom del qual abans d'entrar en religió era Jaume Bagunyà i Casanovas), en commemoració del bicentenari del naixement de Caresmar. Aparegué, primer, en onze episodis del *Butlletí Arqueològic* de la Reial Societat Arqueològica de Tarragona, des del maig-juny de 1922 al gener-febrer de 1924, i el 1924 es publicà en format de llibre amb el títol *Història de la primacia de la seu de Tarragona*.⁴

En aquest tractat, Caresmar considera la qüestió tan debatuda de la precedència de les esglésies d'Espanya. El regne visigòtic, des de la seva capital a Toledo, controlava no solament tota la península Ibèrica, sinó també gran part del que més tard seria el sud-est de França. La preeminència eclesiàstica de Toledo era el resultat lògic de la seva importància política, sobretot després del 589, quan el rei Recared renuncià a l'arrianisme i abraçà el catolicisme. L'afirmació central de Caresmar era que el control de Toledo sobre les diòcesis i seus metropolitanes d'Espanya s'havia extingit amb la conquesta islàmica que començà el 711. La restauració de Toledo després de ser conquerida, el 1085, pel rei cristià de Lleó i Castella no implicava un retorn a la seva primacia. El fet que Castella no fos equivalent al regne hispànic unificat dels visigots i la posició de Tarragona com a primera seu cristiana de la Península invalidaven la pretensió de Toledo més enllà de la jurisdicció purament arxiepiscopal sobre les seves diòcesis sufragànies de Castella.

Després de la conquesta cristiana de Toledo, el 1085, les reivindicacions sobre la primacia coincidien amb els desigis del rei Alfons VI, que es feia anomenar «imperator totius Hispaniae», però anaven contra la realitat política postgòtica de múltiples estats peninsulars. Caresmar estava disposat a reconèixer un nexa històric del prestigi civil i eclesiàstic. Per exemple, l'autoritat de Constantinoble asseverada al Concili de Calcedònia (451-454)

3. La datació és de Ramon d'Alòs, «Contribució a la bibliografia del P. Jaume Caresmar», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, vol. 5 (1918-1919), p. 19.
4. Fra MARTÍ DE BARCELONA, «Manuscrit inèdit del pare Caresmar sobre l'història de la primacia de la seu de Tarragona», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 7-17 (maig-juny 1922 - gener-febrer 1924). També es publicà com a llibre, a Jaume CARESMAR, *Història de la primacia de la seu de Tarragona*, ed. de fra Martí de Barcelona, Tarragona, Torres i Virgili, 1924. Les citacions són del *Butlletí Arqueològic*. Vegeu una breu descripció del tractat de Caresmar a Paul FREEDMAN, *The Splendor and Opulence of the Past*, p. 184-189.

provenia del seu poder imperial.⁵ El metropolitanat de Tarragona era, en part, el resultat del seu estatus com a centre administratiu de Roma, la capital de la Tarraconense, quan Toledo era només una fortalesa menor.⁶

El dret de Tarragona, segons Caresmar, no depenia només de decisions seculares, sinó també de l'autoritat apostòlica. La ciutat tenia una primacia cronològica literal com a primer lloc ibèric convertit al cristianisme, amb la consegüent creació d'oficis eclesiàstics. Sant Pau mateix, assevera Caresmar, probablement («no hi ha motius per dubtar-ne») atracà al port de Tarragona amb vaixell des d'Itàlia per llançar una missió a Espanya no atestada en les Escriptures.⁷ A més, Tarragona vindicava sant Fructuós, martiritzat el 259 amb els seus diaques Auguri i Eulogi, com els seus fundadors. També albergava les relíquies de santa Tecla, una seguidora oriental de sant Pau, que en diverses ocasions s'oferí voluntària al martiri, però fou salvada per intervenció miraculosa. La primacia de Tarragona, doncs, no depenia del favor polític, sinó que era un fet inamovible d'història eclesiàstica. Sota l'Imperi romà altres seus metropolitanes (Cartagena, Braga, Lugo...) estaven subordinades a Tarragona.⁸

Caresmar acceptava una primacia de Toledo en el passat —darrerament era irrellevant—, que heretà l'estatus metropolità que Cartagena (sota domini bizantí durant part de l'època visigòtica) havia tingut anteriorment, però el protagonisme de Toledo era degut a la proximitat de la cort reial visigòtica. Mentre que el dotzè Concili de Toledo, el 681, donà a Toledo el dret d'aprovar els bisbes designats pel rei arreu d'Espanya, demostració efectiva de la seva primacia, el temps de glòria de Toledo era un període de no més de trenta anys entre aquest dotzè Concili i la conquesta islàmica.⁹ Per molt important que fos la figura de l'arquebisbe de Toledo durant aquest interval, afirma Caresmar, depenia de l'hegemonia gòtica, que havia acabat el 711.¹⁰ L'estatus eclesiàstic de Tarragona, d'altra banda, no estava lligat a la generositat o a la conveniència dels governants laics, sinó que es fonamentava en fets immutables de la història sagrada.

5. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 7 (maig-juny 1922), p. 162.

6. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 7 (maig-juny 1922), p. 156.

7. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 7 (maig-juny 1922), p. 155.

8. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 7 (maig-juny 1922), p. 157-158.

9. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 7 (maig-juny 1922), p. 162-163.

10. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 8 (juliol-agost 1922), p. 190.

Tarragona també havia estat presa pels infidels, i el període que Caresmar considera com a ocupació hostil durà més que el de Toledo. Sota domini musulmà del segle VIII al X, la ciutat se suposa que estigué abandonada durant la major part del segle XI, però pel seu prestigi i autoritat eclesiàstics romans – d’origen apostòlic, com Caresmar proclamava –, el seu estatus restava intacte malgrat l’Islam, i la seva restauració cristiana simplement feia efectiva la seva primacia.¹¹

Malgrat tot això, el 1088 el papa Urbà II reconegué la primacia de Toledo i el 1093 amplia la seva declaració, quan es referí al seu arquebisbe borgonyó, Bernard de Sédillac, com a primat de totes les Espanyes i li lliurà el palli.¹² Aquesta restitució aparent de l’era visigòtica tingué un notable ressò en l’Església espanyola.¹³ L’atorgament del palli, l’elevació al títol d’arquebisbe i, sobretot, el conferiment papal del títol de primat de tots els reialmes ibèrics i *legatus natus* (és a dir, que l’arquebisbe de Toledo era automàticament legat papal amb poder per convocar concilis i supervisar les altres diòcesis), causaren problemes per reconciliar la fidelitat històrica amb la realitat política contemporània. El pas del temps, l’absència de continuïtat legal i institucional i la consegüent manca d’informació sobre els límits diocesans crearen raons durant molts segles.¹⁴

11. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 9 (setembre-octubre 1922), p. 201-202: «No aconteció así con la primacía de Tarragona en la pérdida general de España [...] tenía más alto origen y más sólido principio»; la primacia de Tarragona existeix «no por concesión de nadie, sino por sus nativos derechos, él desde los primeros siglos de la Iglesia».
12. Philipp JAFFÉ i Samuel LOEWENFELD (ed.), *Regesta pontificum romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*, Göttingen, Vandenhoeck Ruprecht, 2017, JI 5366; Demetrio MANSILLA (ed.), *La documentación pontificia hasta Inocencio III (965-1216)*, Roma, Instituto Español de Estudios Eclesiásticos, 1955, p. 43-45. Les implicacions polítiques i ideològiques de les actuacions d’Urbà a favor de Toledo són examinades per Andreas HOLNDONNER, *Kommunikation-Jurisdiktion-Integration: Das Papsttum und das Erzbistum Toledo im 12. Jahrhundert (ca. 1085 - ca. 1185)*, Berlín, De Gruyter Akademie Forschung, 2014, p. 109-162.
13. Sobre la restauració eclesiàstica de Toledo i les seves conseqüències, vegeu Andreas HOLNDONNER, *Kommunikation-Jurisdiktion-Integration...*; Ludwig VONES, «Die päpstliche Einflußnahme im iberischen Raum», a Matthias M. TISCHLER i Alexander FIDORA (ed.), *Christlicher Norden - muslimischer Süden: Ansprüche und Wirklichkeiten von Christen, Juden und Muslimen auf der Iberischen Halbinsel im Hoch- und Spätmittelalter*, Münster, Aschendorff, 2011, p. 389-401; Juan Francisco RIVERA RECIO, *La iglesia de Toledo en el siglo XII (1086-1208)*, Roma, Iglesia Nacional Española, 1966.
14. Ludwig VONES, «Restauration ou bouleversement? La reconstitution des espaces diocésains dans la péninsule Ibérique au Haut Moyen Âge», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, vol. 49 (2) (2019), p. 165-194.

Toledo, Tarragona, Santiago de Compostella i Braga eren seus metropolitanes, les disputes de les quals reflectien la difícil interpretació d'allò que pretenia restaurar el govern de l'Església medieval a la seva condició anterior a l'Islam, així com l'expressió pràctica de la rivalitat entre els regnes ibèrics. Braga, la preeminència eclesiàstica de la qual, com la de Tarragona, havia estat establerta durant l'Imperi romà, es beneficiaria de l'emergència del reialme portuguès al segle XII.¹⁵ Santiago, per contra, era una nova fundació. La diòcesi visigòtica més pròxima corresponent a la Compostella medieval era Iria Flàvia, i mentre l'arquebisbe de Santiago vindicava la successió d'aquesta seu abandonada, això tenia menys significació en comparació amb el descobriment de relíquies de l'apòstol sant Jaume, que convertia Santiago en el segon centre de pelegrinatge després de Roma i encimbellava el seu regent eclesiàstic.

Tarragona tenia la pretensió de ser la fundació cristiana més antiga de la Península i, malgrat que no funcionà com a ciutat cristiana fins a mitjan segle XII i que no fou mai el lloc de la cort del príncep, posseïa, d'acord amb Caresmar, una preeminència inesborrable com a seu d'un bisbe metropolità. Malgrat aquest gran títol, Caresmar no estava especialment interessat a demostrar que Tarragona exercia l'autoritat a tota la península Ibèrica. Ell reconeixia ací i allà que la reivindicació de la primacia de Tarragona es limitava al que en època romana era la *Hispania Citerior*, la part de la Península tocant al Mediterrani, però que s'estenia a la major part de la *Hispania Ulterior* confinada a les províncies eclesiàstiques de Sevilla i Mèrida. Fos quin fos l'estatus particular que aquestes poguessin haver exercit, estava viciat pel fet que no eren considerades seus metropolitanes.¹⁶ Més important que títols, geografia o, fins i tot, que les vicissituds de les circumstàncies històriques, era el rebuig constant de Tarragona de la reclamació de Toledo.

A diferència de Toledo, segons Caresmar, la preeminència cristiana de Tarragona no desaparegué amb la dominació islàmica. Malgrat que sota el califat i els regnes de taifes no hi hagué continuïtat en la tinença d'oficis eclesiàstics, Tarragona afermà la seva primacia postvisigòtica per

15. Sobre la complexa interacció de l'Estat portuguès primitiu amb el govern de l'Església, vegeu Peter FEIGE, «Die Anfänge des portugiesischen Königtums und seiner Landeskirche», *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, vol. 29 (1978), p. 84-436. Vegeu també Demetrio MANSILLA, «Formación de la provincia bracarense después de la invasión árabe», *Hispania Sacra*, vol. 14 (1961), p. 5-21.

16. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 17 (gener-febrer 1924), p. 165.

endavant de la seva reconquesta efectiva. Durant els segles x i xi, el rival eclesiàstic de Tarragona no era Toledo, sinó la seu de Narbona, que exercí l'autoritat metropolitana sobre els bisbats de la Marca Hispànica i la futura Catalunya. En els primers anys dels comtats postcarolingis, la jurisdicció de l'arquebisbe de Narbona era reconeguda pels governants seculars. Així, la restauració del bisbat d'Osona a finals del segle ix, a instàncies del comte Guifré I, s'efectuà amb l'aprovació de Narbona.¹⁷ Més que ser considerada estrangera, Narbona era dins l'esfera d'influència dels comtes de Cerdanya-Besalú, que aconseguiren l'elecció del longeu i infame (des del punt de vista de la Reforma gregoriana) Guifré, arquebisbe des del 1019 al 1079, fill del comte Guifré II.

A finals del segle x, eclesiàstics de Montserrat i de Vic intentaren restaurar a l'exili la seu de Tarragona i, al darrer decenni del segle xi, el bisbe de Vic prengué el títol d'arquebisbe de Tarragona, en preparació per a una campanya militar que no reeixí. L'abat Cesari, el fundador de Santa Cecília de Montserrat, entre el 955 i el 959 i fins a la seva mort, el 979, es designava a si mateix com a arquebisbe de Tarragona.¹⁸ El 970, Cesari informà el papa Joan XIII que havia estat elegit i consagrat en un concili de bisbes de Lleó i Galícia a Santiago de Compostella, presidit pel rei Sanç I de Lleó. Malgrat que Cesari no obtingué el suport dels comtes de Barcelona ni de cap dels bisbes de la Tarraconense (d'ací la seva consagració lluny de la regió pretesa), es beneficià potser de la breu reocupació de Tarragona el 957 duta a terme pel comte Borrell II (947-992) i el seu germà Miró (947-966). Tot i l'oposició de l'arquebisbe de Narbona al seu estatus, el 970 Cesari es proposà d'anar a Roma a rebre del Papa l'emblema del seu ofici, el palli.¹⁹

17. Ludwig VONES, «Das Papsttum und die Konstituierung einer katalanischen "Vorsprungslandschaft" in Grenzraum von Gallia und Hispania», a Santiago DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ i Klaus HERBERS (ed.), *Roma y la península Ibérica en la alta edad media. La construcción de espacios, normas y redes de relación = Rom und die iberische Halbinsel im hochmittelalter. Die Konstruktion von Räumen, Normen und Netzwerken*, Lleó, Universidad de León, 2009, p. 163-64.

18. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 10 (novembre-desembre 1922), p. 229-231. Els documents de Montserrat són editats a «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 17 (gener-febrer 1924), p. 167-169.

19. El document es conserva a l'Arxiu Episcopal de Vic, *Episcopologi I*, núm. 78, una còpia tardana.

Lawrence McCrank i J. M. Martí Bonet consideraven la història de Cesari una invenció i dubtaven que el Concili de Santiago hagués tingut lloc, i, fins i tot, si hagués estat així, deien que no podia legitimar l'arquebisbe elegit per a una seu llunyana. Errors i anacronismes estilístics del document, a més, semblaven demostrar que havia estat falsificat.²⁰ L'opinió actual, però, és que el document és genuí i que les seves faltes l'autentifiquen. Més encara, les transcripcions de Caresmar dels pergamins de Montserrat (els originals foren destruïts en la Guerra del Francès) mostren Cesari emprant el títol arquebisbal en adquisicions rutinàries de terra, vendes i intercanvis, el 960, 971, 973 i 979.²¹

Aquesta aventura quixotesca té relació amb una altra reivindicació avortada, bé que breument reeixida: la del bisbe Ató de Vic al títol arquebisbal.²² Ató, el pontificat del qual s'estengué entre el 957 i el 971, pretenia que, mentre la seu metropolitana restés en mans musulmanes, Vic reemplaçés Tarragona. En lloc de reivindicar la possessió titular de Tarragona, com feu Cesari, s'intitulava arquebisbe de Vic.²³ El comte Borrell II s'en-

20. J. M. MARTÍ BONET, «Las pretensiones metropolitanas de Cesáreo, abad de Santa Cecília de Montserrat», *Anthologica Annua*, vol. 21 (1974), p. 157-182; Lawrence MCCRANK, «Restoration and Reconquest in Medieval Catalonia: The Church and the Principality of Tarragona, 971-1177», tesi doctoral, Universitat de Virgínia, 1974, p. 78-94. Ramon d'Abadal, malgrat que considera l'episodi una escapada dubtosa, accepta l'autenticitat del document de Vic (Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, «L'abat Cesari, fundador de Santa Cecília de Montserrat i pretès arquebisbe de Tarragona», a *Dels visigots als catalans*, 2a ed., vol. 2, Barcelona, Edicions 62, 1974, p. 25-55).
21. Thomas DESWARTE, «Saint Jacque refusé en Catalogne. La lettre de l'abbé Césaire de Montserrat au Pape Jean XIII (970)», a Thomas DESWARTE i Phillippe SÉNAC (ed.), *Guerre, pouvoirs et ideologies dans l'Espagne chrétienne aux alentours de l'an mil*, Turnhout, Brepols, 2005, p. 143-161. Vegeu els documents presentats per Caresmar a «Manuscrit inèdit...», *Bulletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 17 (gener-febrer 1924), p. 167-169.
22. Però quina mena de relació? Segons Ramon MARTÍ, «Delà, Cesari i Ató, primers arquebisbes dels comtes-prínceps de Barcelona (951-953/981)», *Analecta Sacra Tarraconensis*, núm. 67 (1994), p. 369-386, hi hagué tres intents relacionats amb el comte de Barcelona i la catedral de Girona, que es remunten als anys 950. O una alternativa seria que el comte donà suport a Ató de Vic contra les pretensions de Cesari de Montserrat (Josep MASNOU PRATDESABA, *La vida canonical al bisbat de Vic (886-1230): L'aplicació de la reforma gregoriana a partir de l'estudi prosopogràfic*, Barcelona, Ateneu Universitari Sant Pacià, 2022, p. 36-37).
23. Ramon ORDEIG I MATA, «Ató, bisbe i arquebisbe de Vic (957-971), antic arxiprest-ardiac de Girona», *Studia Vicensia*, vol. 1 (1989), p. 61-97, revisat a Ramon ORDEIG I MATA, *Ató de Vic, mestre de Gerbert d'Orlhac (papa Silvestre II)*, Vic, Arxiu Biblioteca Episcopal de Vic, 2009, p. 11-40, sobretot p. 33-40.

dugué Ató de pelegrinatge a Roma, on tingué un paper determinant en l'obtenció per a Vic del privilegi de la vindicació de Tarragona. El 971, Ató rebé de Joan XIII un document que el confirmava com a arquebisbe de Vic i li conferia el palli. Cartes papals addicionals anunciaven aquest nomenament als governants eclesiàstics i seculars, incloent-hi l'arquebisbe de Narbona, el que més hi tenia a perdre.²⁴

En lloc d'esperar la reconquesta de Tarragona, aquest pla preveia una nova jurisdicció eclesiàstica immediata, que sostreia de la seu metropolitana de Narbona el control de les diòcesis de Girona, Vic, Elna, Barcelona i Urgell. Això es demostrà insostenible, ja que al cap de vuit mesos de rebre les impressionants cartes papals Ató fou assassinat, segons un necrologi de Vic que l'intitula arquebisbe. Notícies de Girona i Ripoll s'hi refereixen simplement com a bisbe, i el seu successor no reivindicà altra cosa. És probable que Ató morís a instigació de la seu de Narbona.²⁵

24. Philipp JAFFÉ i Samuel LOEWENFELD (ed.), *Regesta pontificum romanorum...*, JL 3746, JL 3747, JL 3748, JL 3749, JL 3750; Vic, Arxiu Capitular, Armari de les Butlles (antigament, calaix 37); Harald ZIMMERMANN (ed.), *Papsturkunden 896-1046*, vol. 1, Viena, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984, núm. 206, 207, 208, 209, 210, p. 406-414; Ramon ORDEIG I MATA (ed.), *Catalunya carolíngia*, vol. 4, part 2, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999, núm. 1085, 1086, 1087, p. 789-792, i Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL, Sebastià RIERA I VIADER, Manuel ROVIRA I SOLÀ i Ramon ORDEIG I MATA (ed.), *Catalunya carolíngia*, vol. 5, part 2, Barcelona, 2003, núm. 406, 407, p. 360-362. Jonathan A. Jarrett ha argumentat que el privilegi i els documents relacionats no representen veritables determinacions papals, sinó fórmules portades pels peticionaris (el comte Borrell i el bisbe/arquebisbe Ató), els quals, decebuts de no haver obtingut la designació desitjada, els feren circular com si haguessin estat validats (Jonathan A. JARRETT, «Archbishop Ató of Osona: False Metropolitans on the Marca Hispanica», *Archiv für Diplomatik*, vol. 56 (2010), p. 1-41). Les cartes papals són acceptades com a genuïnes en una obra recent més exhaustiva que examina la influència dels destinataris en l'emissió de les cartes papals dels segles IX a l'XI (Judith WERNER, *Papsturkunden vom 9. bis ins 11. Jahrhundert: Untersuchungen zum Empfängereinfluss auf die äussere Urkundenanstalt*, Berlín, DeGruyter Akademie Forschung, 2017, p. 24, 35-36, 62-65, 118-120, 155-159, 233-235, 403-405).
25. Ramon ORDEIG I MATA, «Ató, bisbe i arquebisbe de Vic...», p. 38-40. O potser va ser mort a instigació del comte de Besalú i bisbe de Girona, Miró Bonfill, segons Josep Maria SALRACH, «Política i moral: els comtes de Cerdanya-Besalú i la comunitat de monges benedictines de Sant Joan (segles IX-XI)», a Irene BRUGUÉS, Coloma BOADA i Xavier COSTA (ed.), *El monestir de Sant Joan: Primer cenobi femení dels comtats catalans (887-1017)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019, p. 236-41; Ramon MARTÍ, «Delà, Cesari i Ató...», p. 369-386.

Caresmar també descriu una tercera temptativa abans de la campanya cristiana definitiva per restaurar la jurisdicció de Tarragona.²⁶ Berenguer Seniofred de Lluçà esdevingué bisbe de Vic el 1076 i convencé el Papa i el comte de Barcelona de restaurar l'arquebisbat de Tarragona.²⁷ En aquesta època, Guifré de Narbona no era només un cèlebre i intractable enemic de la Reforma gregoriana, sinó que els seus parents, els comtes Bernat II de Besalú i Guillem Ramon de Cerdanya, donaven suport al papat.²⁸

En una carta del 1089 adreçada als comtes de Barcelona, Urgell i Besalú, així com al clergat i laïcat de Tarragona i Barcelona, el papa Urbà II deia que el bisbe Berenguer de Vic li havia mostrat proves de la relació de Vic amb Tarragona (per exemple, el privilegi i els documents relacionats atorgats a Ató el 971). Més que restaurar el títol d'arquebisbe d'Osona, però, el Papa feu una crida a la reconstrucció de Tarragona (*statum eatenus reperari*) i a la restauració de l'Església de Tarragona sota la direcció de Berenguer (*admonemus ut fratrem nostrum Berengarium in restitutionem Tarraconensis ecclesiae adiuvetis*).²⁹ La carta incloïa la condició *salva tamen Narbonensis ecclesiae iustitia*, que s'explica per la possibilitat que Narbona pogués demostrar, per mitjà de privilegis papals anteriors, la seva jurisdicció superior.

El 1091, amb el privilegi solemne *Inter primas Hispaniarum urbes*, Urbà II donà el palli a Berenguer, adreçant-s'hi com a *Ausonensi episcopo, in Terrachonensem metropolim translato*.³⁰ Narbona oposà resistència a la sepa-

26. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 12 (març-abril 1923), p. 37-41.
27. Emilio MORERA Y LLAURADÓ, *Tarragona cristiana: Historia del arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia (Cataluña la Nueva)*, vol. 1, Tarragona, F. Arís é Hijo, 1897, p. 344-373; Antoni PLADEVALL I FONT, «Maduresa de l'Església dels comtats catalans: la restauració de la metròpoli de Tarragona», a M. Carme MAS I MORILLAS i Eliseu-A. SOLER ÀLVAREZ (ed.), *Recull Ignasi Mallol i Casanovas (1892-1940)*, Tarragona, Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental Margalló del Balcó, 1966, p. 33-51; Paul FREEDMAN, *The Diocese of Vic: Tradition and Regeneration in Medieval Catalonia*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1983, p. 29-37; Lawrence McCrANK, «Restauración canónica e intentos de reconquista de la sede tarraconense, 1076-1108», *Cuadernos de Historia de España*, núm. 61-62 (1977), p. 145-245.
28. Luis GARCÍA-GUIJARRO, «La reforma eclesiástica romana en el desarrollo de formaciones políticas: el caso de los condados catalanes, ca. 1060-1100», a *Chemins d'outre-mer: Études sur la Méditerranée médiévale offertes à Michel Balard*, vol. 1, París, Publications de la Sorbonne, 2004, p. 377-379.
29. Phillipp JAFFÉ i Samuel LOEWENFELD (ed.), *Regesta pontificum romanorum...*, JL 5401 (4035); Ramon ORDEIG I MATA (ed.), *Diplomatari de la catedral de Vic*, part 4, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 2007, núm. 1554/1, p. 838-840.
30. Phillipp JAFFÉ i Samuel LOEWENFELD (ed.), *Regesta pontificum romanorum...*, JL 5450 (4067); Ramon ORDEIG I MATA (ed.), *Diplomatari de la catedral de Vic*, núm. 1579, p. 865-867.

ració de les seves diòcesis sufragànies transpirinenques, amb la confecció d'un fals privilegi papal d'Esteve V per defensar la seva causa i empresonar el recentment nomenat arquebisbe Berenguer. En un concili celebrat a Sant Geli (Saint-Gilles du Gard) el 1092, però, el legat papal Walter de Albano compellí l'arquebisbe de Narbona a acceptar la jurisdicció de Berenguer sobre les diòcesis ibèriques de la Tarraconense novament restaurada.³¹ La consolació de Narbona fou el reconeixement per part d'Urbà II del seu estatus com a seu primacial i la seva independència definitiva de les reivindicacions de Toledo.³²

La ciutat de Tarragona encara no era prou segura. El comte Berenguer Ramon II fou derrotat i empresonat pel Cid, les forces almoràvits es feren més amenaçadores i l'atenció papal es girà cap a l'Orient, amb el llançament de la Primera Croada, el 1095.³³ Irònicament, tal com ho presenta Caresmar, l'arquebisbe de Toledo, com a legat papal, castigà Berenguer per haver celebrat un concili no autoritzat i per haver intentat imposar la seva reforma del capítol de Vic el 1098³⁴. L'arquebisbe Berenguer moria el 1099, amb el seu honor titular irrealitzat, i Tarragona seria abandonada als almoràvits el 1104. De vegades es diu que les ambicions de l'arquebisbe Berenguer foren capricioses i fútils, o com a mínim mal aconsellades, però també es pot considerar que la seva acció preparà el terreny per a

31. Ludwig VONES, «Kardinal Rainer von San Clemente als päpstlicher Legat in Katalonien und Südwestfrankreich: politische und diplomatische Aspekte», a Bernard BARBICHE i Rolf GROßE (ed.), *Aspects diplomatiques des voyages pontificaux*, París, École Nationale des Chartes and Institut Historique Allemand, 2009, p. 208-217; Andreas HOLNDONNER, *Kommunikation-Jurisdiktion-Integration...*, p. 152. Els resultats del Concili de Sant Geli foren reportats pel cardenal Walter al comte Berenguer Ramon II de Barcelona i al seu nebot (i cònsol) Ramon Berenguer III (Ramon ORDEIG i MATA (ed.), *Diplomatari de la catedral de Vic*, núm. 1588, p. 875-877).
32. Lawrence McCRANK, «Restoration and Reconquest...», p. 217.
33. Francisco Javier FACI LACASTA, «Algunas observaciones sobre la restauración de Tarragona», a *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1991, p. 478-480. Masnou, *La vida canonical*, p. 186-188.
34. MASNOU, *La vida canonical*, p. 186-188.

la subsegüent conquesta de Tarragona, el 1118, sobretot pel que fa a la renúncia de Narbona a les seves reclamacions.³⁵

Segons Caresmar, aquestes lluites preservaren la noció de la distinció de Tarragona durant l'ocupació musulmana i l'abandó de la ciutat. Encara que fossin intents frustrats, els propòsits de restaurar Tarragona eren l'evidència de la perseverança de la seva reivindicació de l'estatus metropolità, independent alhora de Narbona i de Toledo, part d'una història contínua, el desplegament d'un conjunt de fets fundacionals que podien fer front tant a l'ocupació dels infidels com a la rivalitat cristiana.

El fet que Urbà II establís simultàniament la reivindicació medieval de Toledo amb la primacia eclesiàstica i que restaurés l'estatus metropolità de Tarragona creà problemes de legitimitat i en l'exercici del poder eclesiàstic per a les generacions futures. Els dos privilegis no eren intrínsecament contradictoris; el papa considerava que Toledo i Tarragona serien aliades potencials. Malgrat que el Concili de Sant Geli, en reconèixer la restauració de Tarragona estatuïa que en temps antics havia estat la més noble de totes les seus metropolitanes hispàniques, el Papa considerava que Toledo tenia una preeminència com a mínim honorífica, si no jurisdiccional, en relació amb les altres seus metropolitanes ibèriques. L'arquebisbe Bernard de Toledo, com a legat papal, presidí els concilis de Girona (1097) i Vic (1098), però evità de fer ús del títol tendencios de primat.³⁶

Per a Caresmar, la història dels quatre segles següents fou la de l'oposició constant de Tarragona a les reivindicacions agressives de Toledo, centrades més en símbols de jurisdicció que en supervisió efectiva.³⁷ El conflicte real, des de la perspectiva de Caresmar, començà el 1118, amb el nomenament d'Oleguer com a arquebisbe de la Tarragona novament conquerida. D'ara endavant, amb Narbona eliminada, la rival de Tarrago-

35. Un cop em vaig adherir imprudentment a l'escola fútil i capriciosa (Paul FREEDMAN, *The Diocese of Vic...*, p. 33-37). Per a Antoni PLADEVALL, «Maduresa de l'Església...», p. 33-51, hi ha una consciència contínua de la naturalesa distinta de Catalunya, o de la pre-Catalunya, evidenciada en els intents de separació de la vinculació eclesiàstica amb Narbona. Alhora, hi ha una notable absència del comte Ramon Berenguer III i l'arquebisbe Oleguer de Tarragona a qualsevol referència al precedent de vers el 1090, quan, després del 1117, restauraren Tarragona i sollicitaren la legitimitat papal (Javier FACI LACASTA, «Algunas observaciones...», p. 480-484.

36. Lawrence McCrANK, «Restoration and Reconquest...», p. 220-225.

37. Sobre els concilis i les tensions entre Bernard de Toledo i Berenguer d'Ausona-Tarragona, vegeu Antoni PLADEVALL, «Maduresa de l'Església...», p. 47-50.

na, i de vegades opressora aparentment victoriosa, era Toledo. En relatar les lluites pel significat de metropolitana i primacial, Caresmar s'oposà sobretot als escrits de García de Loaysa (1534-1599), nomenat arquebisbe de Toledo menys d'un any abans de la seva mort, però partidari fervent de la seva primacia des de molt abans. La col·lecció de concilis hispànics de Loaysa, publicada el 1593, conté una subsecció polèmica, «De primate ecclesiae Toletanae», els punts de la qual Caresmar refusa.³⁸

Caresmar comença amb les disputes entre les dues seus metropolitanes al segle XII, a l'època de la reconquesta de Tarragona, Tortosa i Lleida. El papat («mal informat», segons Caresmar) normalment donava suport a Toledo, com es veu en les cartes d'Innocenci II (1139), Luci II (1144), Eugeni III (1153), Adrià IV (1156), Alexandre III (1166) i Urbà III (1187).³⁹ Caresmar admet que Roma emeté un «diluvi de butlles i escrits favorables a Toledo», però lloa Tarragona per l'heroica resistència a les pretensions de la seva rival.

En una carta que comença amb les paraules «Terrachonensem metropolim, famosam et insignem [...]», el papa Anastasi IV, el 1154, atorgà el palli a l'arquebisbe Bernat Tort, confirmà l'estatus metropolità de Tarragona i esmentà els seus bisbats sufraganis (Girona, Barcelona, Urgell, Vic, Lleida, Tortosa, Osca, Saragossa, Pamplona, Tarazona i Calahorra).⁴⁰ Això no obstant, durant el seu any de pontificat, Anastasi, com els seus predecessors, intentà compèllir Tarragona, Santiago i Braga a reconèixer la primacia de Toledo i Adrià IV revocà el privilegi d'Anastasi IV, que semblava eximir Santiago de Toledo.⁴¹ Tarragona no va ser capaç de con-

38. Garsia de LOAISA, *Collectio conciliorum Hispaniae*, Madrid, Pedrus Madrigal, 1593.
39. Phillipp JAFFÉ i Samuel LOEWENFELD (ed.), *Regesta pontificum romanorum...*, JL 8279, JL 8604, JL 9697, JL 9734, JL 9858, JL 10141, JL 10905, JL 15967; Demetrio MANSILLA (ed.), *La documentación...*, núm. 65, 72, 83, 84, 88, 100, 110, 126.
40. Phillipp JAFFÉ i Samuel LOEWENFELD (ed.), *Regesta pontificum romanorum...*, JL 9854; Demetrio MANSILLA (ed.), *La documentación...*, núm. 92; Paul Fridolin KEHR, *Papsturkunden in Spanien: Vorarbeiten zur Hispania Pontificia*, vol. 1, *Katalonien*, Berlín, Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, 1926, núm. 66, p. 339-341.
41. Phillipp JAFFÉ i Samuel LOEWENFELD (ed.), *Regesta pontificum romanorum...*, JL 9795, JL 9858, JL 9901, JL 9942; Demetrio MANSILLA (ed.), *La documentación...*, núm. 90, 93, 94, 95. El privilegi d'Anastasi IV per a Santiago és a Phillipp JAFFÉ i Samuel LOEWENFELD (ed.), *Regesta pontificum romanorum...*, JL 9808, i la seva revocació, a JL 10141. Vegeu Damian J. SMITH, «Alexander III and Spain», a Peter D. CLARKE i Anne J. DUGGAN (ed.), *Pope Alexander III (1159-1181): The Art of Survival*, Farnham (Regne Unit), Ashgate, 2012, p. 209-210.

vertir el document del 1154 en una arma poderosa contra Toledo. Molt més efectiva va ser la simple no cooperació i la confiança en la brevetat de la tinença de l'ofici papal. Així, el juny de 1153, Eugeni IV advertí l'arquebisbe Bernat Tort que havia de reconèixer la primacia de Toledo, però el Papa morí poc després, sense que la seva ordre fos acomplerta.⁴²

La qüestió va ser abordada de nou durant el mandat de Rodrigo Ximénez de Rada com a arquebisbe de Toledo (1209-1247), que inclogué discussions acalorades sobre la primacia en el quart Concili del Laterà (1214) i disputes posteriors sobre València, conquerida als musulmans el 1238. L'obra *De rebus Hispaniae*, de Ximénez de Rada, gira entorn de la continuïtat d'Espanya com a unitat, sobretot amb el model visigòtic i la superioritat de Toledo.⁴³ La conquesta de València ocasionà una mena d'intensa recerca històrica per ambdues parts per fonamentar les seves posicions jurídiques, que foren presentades a Tudela el 1239-1240, en una reunió presidida pel cardenal Jean d'Oloron, el legat papal. Rodrigo Ximénez de Rada i Pere d'Albalat, arquebisbe de Tarragona, hi eren per presentar els seus casos. Les reclamacions de Toledo es basaven en la seva superioritat visigòtica i en la recent confirmació papal, aquell devesall de butlles que Caresmar mencionava. Els drets de Tarragona emanaven de la seva antiguitat. Contràriament a Braga o a Santiago de Compostella, els seus arquebisbes mai havien reconegut la jurisdicció de Toledo, i València pertanyia directament a Tarragona pel dret de conquesta del rei Jaume I. És característic de la combinació contemporània de drama i realisme polític que, malgrat que la reunió de Tudela es pronuncià a favor de Toledo, l'hegemonia del rei Jaume I a València tingué com a conseqüència que restés sota la jurisdicció efectiva de Tarragona, fins que un arquebisbat propi s'hi erigí el 1492.⁴⁴ Per a Caresmar, la creació de la seu arxiepiscopal de València, així com la de Saragossa, el 1318, van ser un assalt a l'autori-

42. Damian J. SMITH, «A Golden Rose and the Deaf Asp that Stoppeth her Ears: Eugenius III and Spain», a Iben FONNESBUERG-SCHMIDT i Andrew JOTISCHKY (ed.), *Pope Eugenius III (1145-1153): The First Cistercian Pope*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2018, p. 236.

43. Juan FERNÁNDEZ VALVERDE (ed.), *Roderici Ximeni de Rada: Historia de rebus Hispaniae, sive Historia gothica*, Turnhout, Brepols, 1987, coll. «Corpus Christianorum, Continuatio Medievalis», vol. 72. És molt significatiu que el títol alternatiu fos «Història Gòtica».

44. Lawrence McCrANK, «Seeing History Differently: Toledo vs. Tarragona in the Reconstruction of the Hispanic Church», *Butlletí Arqueològic*, 5a sèrie, vol. 36-37 (2014-2015), p. 147-198.

tat històrica i espiritual de Tarragona, i la multiplicació de seus metropolitanes, una innovació perniciosa.⁴⁵

Gran part de la darrera secció de l'exposició de Caresmar es refereix a les paraules i representacions simbòliques, sobretot contra el dret de l'arquebisbe de Toledo d'anar en processó amb la creu al seu davant quan visitava altres jurisdiccions metropolitanes ibèriques. Una de les manifestacions més peculiars d'aquesta qüestió s'esdevingué en els anys 1320, quan l'infant Joan d'Aragó era arquebisbe de Toledo i Jimeno Martínez de Luna, responsable de la catedral de Tarragona. El papa Joan XXII ordenà a l'arquebisbe Joan que, quan visités altres jurisdiccions metropolitanes (sobretot Saragossa i Tarragona), desistís de la provocació que significava la processó amb la creu alçada al davant seu, però ell continuà referint-se a si mateix com a primat. Curiosament, com a resultat de canvis polítics i animositats personals, els dos arquebisbes es bescanviaren els oficis: Jimeno Martínez de Luna esdevingué regent eclesiàstic de Toledo (morí el 1338) i Joan d'Aragó, arquebisbe de Tarragona (fins al 1334). Caresmar observa amb ironia que un i altre defensaren les seves noves reivindicacions amb molta energia.⁴⁶

Toledo adquirí una preeminència simbòlica tal, que el papat va poder implementar més fàcilment l'ordre del papa Martí V, del 1423, que a les capelles papals, als concilis generals i en altres reunions eclesiàstiques l'arquebisbe de Toledo, junt amb els altres primats i patriarques, havia de gaudir d'una posició superior a la dels arquebisbes ordinaris. Contràriament als intents de la cúria romana de posar a distància la superioritat simbòlica de Toledo, el cerimonial a Roma era controlat pel papat. Mentre el privilegi va ser invocat constantment per Toledo, només va ser efectiu de manera intermitent, per compèllir el reconeixement fins i tot de prelats com el bisbe de Burgos, el territori del tot castellà del qual tenia, això no obstant, exempció, la qual cosa impedí que l'arquebisbe de Toledo es passegés per la seva diòcesi amb la creu alçada al davant seu.⁴⁷ Fins i tot quan Toledo podia ben reivindicar simbòlicament la seva primacia, Tar-

45. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 16 (novembre-desembre 1923), p. 139-142.

46. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 16 (novembre-desembre 1923), p. 138-139 i 142.

47. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 16 (novembre-desembre 1923), p. 143-145.

ragona no hi va ser mai inclosa. Segons l'adversari escollit de Caresmar, Garsia de Loaisa, el cardenal Pedro González de Mendoza (arquebisbe de Toledo del 1482 al 1495) feu constar en el seu testament que havia reeixit a portar la creu metropolitana alçada davant seu a les províncies de Santiago, Sevilla, Granada, Saragossa, València i Tarazona, però Tarragona brilla per la seva absència d'aquesta llista.⁴⁸ Al Concili de Trento, a Braga li fou donada preeminència com a patriarcat, d'acord amb la creació d'un imperi portuguès a ultramar, i tocà a Toledo de contestar aquesta vindicació de primacia, mentre que Tarragona, representada pel gran canonista l'arquebisbe Antoni Agustí, evità el conflicte.⁴⁹

En els segles següents, la situació fou bàsicament la mateixa. Caresmar lamentava la despesa de diners i energia en aquest litigi eclesiàstic i el desviament de l'atenció de l'Església de la seva missió espiritual, però això no significava de cap manera que considerés la qüestió de la primacia irrellevant. L'argumentació de Caresmar es basava en l'antiguitat i la virtut intrínseca de Tarragona, més que no en els pros i contres dels processos legals que normalment acabaven validant la primacia de Toledo. Mitjançant la pressió política exercida pels seus patrons seculars, Toledo pogué guanyar un cert nombre de victòries pírriques, però mai de manera permanent, ni amb el consentiment de Tarragona. En el millor dels casos, Toledo presentava una semblança de primacia, però en realitat no l'exercí mai. Al final del tractat, Caresmar reconeix que en la seva època no hi havia una primacia efectiva, però que almenys Tarragona no havia concedit mai res a Toledo, i aquesta no va ser capaç de fer reconèixer universalment les seves pretensions.⁵⁰

És temptador de veure la defensa de Caresmar de Tarragona com a vindicació dels drets dels catalans a l'Espanya borbònica. No obstant la seva argumentació sobre la grandesa històrica de Catalunya en la seva *Carta al barón de la Linde* (1780) —l'obra de Caresmar per la qual és més conegut—, la seva orientació era més cap a la història eclesiàstica de Catalunya que

48. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 17 (gener-febrer 1924), p. 161.

49. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 17 (gener-febrer 1924), p. 162-163.

50. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 17 (gener-febrer 1924), p. 165.

no cap a una comprensió purament secular de la identitat catalana.⁵¹ Com havia estat el cas amb la generació anterior d'historiadors barrocs, per a Caresmar, la pietat de Catalunya demostrava la seva primacia. Catalunya fou la primera regió ibèrica a convertir-se al cristianisme, distinció reforçada per la seva devoció religiosa fervent i perseverant.

Els suposats lligams primerencs amb Roma formarien part d'una noció duradora de Catalunya com a europea, un aspecte del discurs intel·lectual català que començà amb la Il·lustració. Toledo (i en un sentit posterior, secular, Madrid) podria ser considerada l'encarnació de l'endarreriment espanyol, mentre que Tarragona (o Barcelona) representa l'obertura cosmopolita, sigui al cristianisme del segle III o a la modernitat democràtica i secular dels segles XIX i XX. D'alguna manera, la defensa enèrgica de Caresmar de Tarragona sobre Toledo depèn d'un conjunt de creences sobre les virtuts de Catalunya que ni la legislació formal, ni el determinisme dels poderosos políticament ni cap altre factor extrínsec podrien obliterated.

No obstant el seu títol, l'objectiu del tractat no era tant demostrar la primacia de Tarragona com negar les reclamacions de Toledo. La posició de Tarragona es defensava mostrant no pas els pocs exemples que validen la seva reivindicació en sentit ampli, sinó la seva habilitat de resistir-se a reconèixer les pretensions de Toledo i les limitacions de l'habilitat de Toledo, fins i tot simbòlicament, per compèllir a l'aquiescència de la seva suposada primacia. Només Tarragona era la veritable metròpoli de les Espanyes, metròpoli de metropolitans i, per tant, primacial de les Espanyes,⁵² però, conformement a la vocació erudita de Caresmar, aquests títols existien com a fets inamovibles d'història sagrada i no pas com a reivindicacions jurídiques o administratives (i encara menys polítiques).

51. *Carta del doctor D. Jayme Caresmar, canónigo premostrantense [...] dirigida al muy Il. Sr. D. Manuel de Teran, barón de la Linde, intendente general [...] en la cual se prueba ser Cataluña en lo antiguo más poblada, rica y abundante que hoy*, Barcelona, José Torner, 1821. N'hi ha una nova edició: Jordi RUBIÓ I LOIS (ed.), *Carta al barón de la Linde*, Barcelona, Associació de Bibliòfils de Barcelona, 1959. Aquesta versió va ser utilitzada per a una nova edició del mateix títol patrocinada pel Centre d'Estudis Comarcals a Igualada, el 1979.

52. «Manuscrit inèdit...», *Butlletí Arqueològic*, 3a èp., núm. 14 (juliol-agost 1923), p. 81-84; núm. 15 (setembre-octubre 1923), p. 109; núm. 17 (gener-febrer 1924), p. 161.